

Sabir Məmmədli

B. M.

BEYNƏLXALQ JURNALİSTİKA:

TƏŞƏKKÜL PROSESİ VƏ DEMOKRATİK

ÖLKƏLƏRİN MEDIA TƏCRÜBƏSİ

BAKI – 2013

Az 2
M 52

4 61
+ M 51

Elmi redaktor və ön sözün müəllifi:

Şamil VƏLİYEV – filologiya elmləri doktoru, professor

Elmi məsləhətçi:

Pərvin DARABADI – tarix elmləri doktoru, professor

Rəyçilər:

Nəsir ƏHMƏDLİ – filologiya elmləri doktoru, professor

Həmid VƏLİYEV – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, professor

İlham MAZANLI – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

262125

M 52 Məmmədli Sabir Rza oğlu. Beynəlxalq jurnalistika: təşəkkül prosesi və demokratik ölkələrin media təcrübəsi.
Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı. 2013, 284 s.

Monoqrafiyada beynəlxalq jurnalistikanın formalaşması prosesində dövlətlərarası təşkilatların rolu və əhəmiyyəti, beynəlxalq hüquqi prinsiplərin işlənilib hazırlanması və milli qanunvericiliyə implementasiyası məsələləri hərtərəfli tədqiq edilir. Əsərdə bütün ölkələr üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən beynəlxalq sənədlərin söz və ifadə azadlığına dair prinsipləri, onların müasir məzmunu, beynəlxalq media dəyərlərinin və normalarının demokratik ölkələrin KİV təcrübəsi ilə üzlaşdırılması prosesi geniş formada təhlil olunur.

Kitab insan haqları, söz və ifadə azadlığı sahəsində çalışan tədqiqatçılar, jurnalistika fakültəsində təhsil alan tələbələr, magistrilər, mətbuat nümayəndələri və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İSBN 978-9952-438-65-9

M52 450100000-003
090-13 elansız

Az2

© «Bakı Universiteti» nəşriyyatı, 2013
ELMİ KİTAXANA

ÖN SÖZ

Müasir jurnalistika ənənəvi yaradıcılıq meyarlarını qoruyub saxlamaqla və həm də tamamilə yeni çalarlar əldə etməsi ilə xarakterizə olunur. Jurnalistika nəzəriyyəsində köklü dəyişikliklər baş verir. Bunlar medianın bir sosial institut kimi yenidən dərk edilməsi və KİV-in cəmiyyətdə oynadığı rolun artması ilə bağlıdır. Yaradıcılıq janrlarının quruluşu, məzmun və xarakterində müşahidə olunan simbioz ilk növbədə informasiyanın sürətlə çatdırılması və bunun nəticəsində hadisələrin bütün çalarlarının dərk və həzm edilməsi üçün vaxtın daralması ilə bağlıdır, digər tərəfdən jurnalist materialının əhatə dairəsinin genişlənməsi, sərhədləri aşaraq dünyanın müxtəlif bölgələrində reaksiya yaratmaq imkanlarının artması və medianın əslində dövlət idarəetmə vasitəsinə çevrilməsi ilə əlaqədardır.

Jurnalistikanın dövlət idarəetmə sistemində layiqli yer tutması onun sosial təyinatı qədər də media fəaliyyətinin söykəndiyi demokratik prinsiplərlə bağlıdır. S.Məmmədlinin ərsəyə gətirdiyi araşdırmada vurğulandığı kimi, artıq XX əsrin ortalarından başlayaraq dünya birliyində informasiya fəaliyyəti və jurnalist yaradıcılığı insan haqları prizmasından dəyərləndirilməyə başlanmış və “məlumat insana xidmət etməlidir” prinsipi əsas götürülmüşdür. Demokratik meyarların və dəyərlərin jurnalistikaya gətirilməsi, dövlətlərarası informasiya axınının insan haqları, söz və ifadə azadlığı üzərində qurulması KİV fəaliyyətinin beynəlxalq aspektlərini qat-qat gücləndirmiş və beynəlxalq jurnalistikanın formalaşmasına böyük təkan vermişdir.

Dünya birliyinin fəaliyyətində insan haqlarına, söz və ifadə azadlığına böyük önəm verilməsi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yaranma səbəblərindən biri olmuş və insan haqlarına dair universal sənədlərin qəbul olunması ilə nəticələnmişdir. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin meydana gəlməsi və onun davamı olaraq BMT, Avropa Şurası, ATƏT və başqa beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən çoxsaylı qətnamə, konvensiya və tövsiyənin qəbul edilməsi beynəlxalq informasiya mübadiləsinin demokratik prinsiplər əsasında qurulmasına və inkişafına zəmin yaratmışdır. Odur ki, beynəlxalq jurnalistikanın formalaşmasında dövlətlərarası təşkilatların böyük rolu olmuşdur. Çünki məhz beynəlxalq təşkilatlar demokratik media prinsiplərinin ayrı-ayrı regionlarda və bütövlükdə dünyada hökm sürməsinə hərtərəfli şərait yaratmışdır. Beynəlxalq təşkilatların KİV-in inkişafına dair qəbul etdikləri qətnamə və qərarlar böyük ideya xəzinəsi və fikir mənbəyi olmuşdur.

S.Məmmədlinin təqdim etdiyi əsərdə beynəlxalq jurnalistikanın əsasını təşkil edən beynəlxalq hüquqi aktların norma və prinsipləri hərtərəfli araşdırılmış və dünya ölkələrinin media fəaliyyətində onlardan istifadə edilməsi imkanları və bundan doğan mütərəqqi meyillər hərtərəfli təhlil edilmişdir. Dörd fəsildən ibarət olan əsərin birinci hissəsində söz və ifadə azadlığının müasir məzmunu, azadlıq fəlsəfəsinin mahiyyəti və onun sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi ilə uzlaşması açıqlanmış, bütün dünya jurnalistikasında müşahidə olunduğu kimi, ABŞ və Avropa ölkələri mediasında da eyniləşmə prosesinin dərinləşməsi xüsusi olaraq vurğulanmışdır. Qeyd olu-

nur ki, söz və mətbuat azadlığı nəinki həqiqətin bərqərar olması, mübahisəli məsələlərin konfliktli şərait yaratmadan və zorakılığa əl atmadan həll edilməsi, demokratik idarəçiliyin yaranması yönündə cəmiyyətə yardım edir, həm də hər bir şəxsə öz bacarığını realizə etməyə şərait və məkan yaradır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə media azadlığına demokratik təminat və mütərəqqi KİV qanunvericiliyinin işlək vəziyyətdə olması müasir beynəlxalq prinsiplərin tətbiq edilməsi üçün münbit şərait yaradır və cəmiyyətdə jurnalistikanın rolunu daha da artırır. Dünya ölkələrinin müxtəlif hüquq sistemində malik olması və bəşəriyyətin ortaq meyarlara olan tələbatının artması jurnalistikanın beynəlxalq prinsiplərinin vacibliyini ön plana çəkir. Bundan əlavə, dövlətlər arasında informasiya sahəsində inteqrasiya meyillərinin güclənməsi beynəlxalq dəyərlərin milli qanunvericiliyə gətirilməsini vacib edir. Bu proses milli-hüquqi implementasiya vasitəsilə baş verir ki, əsərdə açıqlandığı kimi, Avropa ölkələrinin və ABŞ-ın bu sahədə böyük təcrübəsi mövcuddur. Ümumbəşəri media normaları sırasında şəxslərin informasiyaya, o cümlədən dövlət orqanlarının sərəncamında olan məlumatlara çatım qaydalarının nizamlanması, bu sahədə mövcud olan məhdudiyyətlərin beynəlxalq prinsiplərə söykənməsi amili jurnalistin daşdığı sosial məsuliyyətlə tam uzlaşır və təcrübədə özünü doğrultmuş olur.

Beynəlxalq hüquq normaları və xarici ölkələrin media təcrübəsi göstərir ki, demokratik cəmiyyətdə mətbuatın iqtisadi problemlərinə xüsusi diqqət yetirilməli, plüralizmi qoruyub saxlamaq üçün media vasitələrinin bir qrup şəxsin

əlində cəmləşməsinə imkan verilməməli, dövlətin antiinhi-sar siyasəti real məzmun daşımali və effektiv nəzarət mexa-nizmi mövcud olmalıdır. Əsərdə qeyd olunduğu kimi, cə-miyyətdə KİV-in təsirli fəaliyyəti üçün dövlətin mediaya olan diqqəti heç də məcburiyyətdən doğmamalı, əksinə ida-rəetmə orqanları daima medianın səmərəli fəaliyyət göstər-məsinə çalışmalı və bunda maraqlı olmalıdırlar ki, o da de-mokratik inkişafın güclənməsinə təkən versin.

Medianın beynəlxalq prinsipləri KİV nümayəndələri üçün həm də geniş hüquq və vəzifələr sistemi yaratmış olur. Media vasitələrinin rəsmi informasiya ilə təmin edilməsi, re-daksiya materiallarının toxunulmazlığı, informasiya mənbə-lərinin müdafiəsi, jurnalistlərin dövlət qurumlarında akkredi-tasiyası, media-məmur münasibətlərinin nizamlanması, müx-təlif növ informasiyalara sorğular vasitəsilə çatım məsələləri və bir çox başqa problemlərə dair beynəlxalq yanaşma tərzi S.Məmmədlinin araşdırmasında konseptual şəkildə işıqlan-dırılmışdır. Əsərin əhəmiyyətli cəhətlərindən biri beynəlxalq media dəyərlərinin milli xüsusiyyətlərlə, ilk növbədə de-mokratik ölkələrin daxili qanunvericiliyi ilə uzlaşdırılma-sıdır. Bu mənada əsərin üçüncü fəslində beynəlxalq nor-malara əsasən daima gündəmdə olan və demokratik yanaşma tələb edən məsələlər: media və şəxsi həyatın toxunulmazlığı, diffamasiya və böhtan probleminin həlli yolları, məhkəmə iclaslarının və hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin işıqlandırılması məsələləri və bütövlükdə bu kimi KİV prob-lemlərinin ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin media fəaliyyə-tində demokratik çözümlər təcrübəsinin ön plana çəkilməsi

Azərbaycan jurnalistikasının inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Əsərdə ənənəvi KİV vasitələrinin informasiya cəmiyyətinə uyğunlaşması və bütövlükdə müasir texnoloji yeniliklər şəraitində dövlətlər arasında həm inteqrasiya meyillərinin, həm də rəqabətin artması milli potensialdan yetərincə istifadə olunmasını tələb edir və bu mənada ABŞ və Avropa ölkələrinin təcrübəsindən yararlanmaq çox vacibdir.

Göründüyü kimi, beynəlxalq jurnalistika problemlərinin ən üstün cəhəti onların müasir səsənməsi və həyatın tələbləri ilə uzlaşmasındadır. Son illər bir sıra Qərb universitetlərində, o cümlədən London Citi Universitetində bu ixtisas üzrə magistr proqramı formalaşmış və bu sahədə mütəxəssis hazırlığına başlanmışdır. Rusiya Federasiyası, Belarus, Qazaxıstan və başqa postsovet ölkələri universitetlərində, o cümlədən Moskva Dövlət Universitetində və Moskva Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda isə tədris proqramlarının mahiyyəti və alimlərin problemlərə elmi-nəzəri baxışları əvvəlki ənənəvi düşüncədən uzağa getməmişdir. Belə ki, Rusiya alimləri öz ölkələrini dünya siyasətində dominant dövlət hesab edərək beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT, Avropa Şurası, ATƏT, Avropa İttifaqı və başqalarının fəaliyyətini ön plana çəkmir və real, obyektiv qiymətləndirməyə çalışmırlar. Bu mənada beynəlxalq jurnalistikanın formalaşması prosesində əhəmiyyətli yer tutan medianın beynəlxalq hüquqi prinsipləri, dövlətlərarası təşkilatların KİV-in inkişafı sahəsində fəaliyyəti onların məqsədyönlü elmi araşdırma dairəsinə daxil edilməmişdir.

Azərbaycanda beynəlxalq jurnalistika problemlərinin

araşdırılması və bu sahə üzrə mütəxəssis hazırlığına müstəqilliyimizin ilk günlərindən, yəni 1991-ci ildən Bakı Dövlət Universitetində başlanmışdır. 1991-ci ildə BDU-nun beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq fakültəsində şöbə kimi fəaliyyət göstərən beynəlxalq jurnalistika ixtisasının tədris planının və fənn proqramlarının hazırlanması hazırda "Beynəlxalq jurnalistika: təşəkkül prosesi və demokratik ölkələrin media təcrübəsi" əsərinin müəllifi S.Məmmədli tərəfindən həyata keçirilmiş, qabaqcıl meyarlara əsaslanmış və bütövlükdə demokratik cəmiyyət quruculuğuna yönəlmişdir. 1999-cu ildən isə BDU-da beynəlxalq jurnalistika ixtisası üzrə magistr hazırlığına başlanmış və bir müddət sonra Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti tərəfindən beynəlxalq jurnalistikanın ixtisas şifri təsdiq edilmişdir. Amma təəssüflər olsun ki, indiyədək bütöv bir əsərdə beynəlxalq jurnalistikanın konseptual əsasları elmi cəhətdən təhlil edilməmiş və ictimai, humanitar ixtisaslar sırasında onun yeri yalnız ümumi şəkildə müəyyənləşmişdir. Monoqrafiyada işıqlandırılan problemlər beynəlxalq jurnalistika ixtisasının əsasını təşkil edən tədris proqramlarının əhəmiyyətli bir hissəsidir. Bütün bunlar bir daha onu göstərir ki, S.Məmmədlinin əsəri beynəlxalq jurnalistika sahəsində əhəmiyyətli bir araşdırmadır və media əməkdaşları, jurnalistlər, sosioloqlar və politoloqlar tərəfindən istifadə edilə bilər.

ŞAMİL VƏLİYEV

*BDU Jurnalistika fakültəsinin dekanı,
mətbuat tarixi kafedrasının müdiri,*

filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar jurnalist

GİRİŞ

Keçmiş dövrün ideoloji basqıları nəticəsində uzun illər ərzində “beynəlxalq jurnalistika” (International journalism) anlayışı özündə yalnız KİV-lə xarici siyasət problemlərinin bağlılığını əks etdirirdi. Dünya siyasətinə dair publisistik yazılarla çıxış edən, beynəlxalq mövzuları şərh edən, dövlətin xarici siyasət məsələlərini açıqlayan, ölkə diplomatiyasının fəaliyyətini təhlil edən, ona informasiya dəstəyini formalaşdıran, dövlət başçısının və Xarici İşlər Nazirliyinin diplomatik gedişlərini təbliğ edən KİV nümayəndəsi “beynəlxalq jurnalist” hesab olunurdu. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq jurnalistikanın xarakteri ölkənin inkişaf istiqamətləri və cəmiyyətin potensial dəyərləri ilə sıx bağlı olduğu və həqiqi məzmunu həmin rejimin ideoloji prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil etdiyi üçün onun mahiyyəti məhz düşünülmüş şəkildə təhrif olunmuşdu.

Amma aparılan araşdırmalar nəticəsində aydın olmuşdur ki, beynəlxalq jurnalistika əslində çox geniş və dərin məzmunlu, cəmiyyətin və dövlətin demokratik inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən elmi-praktik fəaliyyət sahəsidir. Odur ki, beynəlxalq jurnalistikanın mahiyyəti düzgün izah edilməli, konseptual əsasları isə obyektiv prinsiplər üzərində formalaşmalıdır. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, beynəlxalq jurnalistikanın bir sıra əsas elmi istiqamətləri mövcuddur.

Beynəlxalq jurnalistika dövlətlərarası informasiya mübadiləsini və informasiya münasibətlərini əhatə etməklə dünya siyasətinin bir hissəsi kimi çıxış edir və dövlətlərarası

ümumdünya və regional təşkilatların KİV-in inkişafı sahəsində fəaliyyətini əhatə edir. Hazırda dünyada dörd mindən artıq beynəlxalq təşkilat var ki, onların 300-dən artığı dövlətlərarası birliklər şəklində çıxış edir. Dövlətlərarası təşkilatlar vasitəsilə söz, mətbuat və fikir azadlığına dair beynəlxalq hüquq normaları formalaşdırılır. BMT, Avropa Şurası, ATƏT və başqa beynəlxalq təşkilatlar çoxsaylı sənədlər qəbul etmiş, normativ-hüquqi aktlar müəyyənləşdirmişdir. Üzv dövlətlər həmin beynəlxalq hüquq normalarını bu və ya digər dərəcədə nəzərə alır və onlardan istifadə edirlər. Dövlətlərarası saziş və müqavilə statusu daşıyan beynəlxalq sənədlərin hüquqi prinsipləri, müəyyən etdikləri qaydalar üzv dövlətlər üçün mütləq xarakter daşıyır. Media fəaliyyətinin əsaslı bölməsi kimi beynəlxalq jurnalistika KİV-in beynəlxalq aspektlərini, dövlətlərarası normativ prinsipləri, informasiya fəaliyyətinin standartlarını, o cümlədən informasiyanın istehsalı, toplanması, mühafizəsi və müasir kommunikasiya vasitəsi ilə yayımını nəzərdə tutur.

Beynəlxalq jurnalistika problemlərini araşdırarkən KİV vasitələrinin formalaşmaqda olan informasiya cəmiyyətinə uyğunlaşması və bu proses zamanı baş verən forma və məzmun dəyişikliklərini xüsusi təhlil etmək gərəkdir. Müasir dövrdə multimedia və qlobal informasiya şəbəkələrinin sintezi nəticəsində “yeni media” (new media) sistemi formalaşmaqdadır və bu mənada İnternet- jurnalistikanın beynəlxalq aspektləri hərtərəfli araşdırılmalıdır.

Müasir dövrdə dünyada yeni geosiyasi şərait yaranmışdır və inteqrasiya meyilləri gündən-günə daha da güclənir.

Artıq heç bir dövlət qonşu ölkələrdən təcrid olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərmir. Hər bir ölkə bütün sahələrdə, o cümlədən informasiya və özünüifadə azadlığı sahəsində yaxın və uzaq qonşusundan yararlanmağa çalışır. Hazırda Azərbaycan Respublikası da başqa ölkələrin tarixi təcrübəsindən hərtərəfli istifadə etməyi qarşısına bir məqsəd kimi qoymuşdur.

Beynəlxalq jurnalistikanın vacib elmi, nəzəri və praktiki istiqamətlərindən biri qabaqcıl və inkişaf etmiş ölkələrin KİV qanunvericiliyindəki inteqrasiya meyillərinin araşdırılmasıdır. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, başqa sahələrdə olduğu kimi, informasiya, söz, mətbuat və özünüifadə azadlığı sahəsində də Avropa ölkələrinin böyük tarixi təcrübəsi var. Tarix boyu bu ölkələr bir-birindən çox yararlanmış və inteqrasiya sahəsində böyük uğurlar qazanmışlar. Aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, hər bir ölkənin dövlət-hüquq sistemi və mediaya dair normativ-hüquqi aktları bir tərəfdən həmin xalqın tarixindən, sosial-iqtisadi həyatından, mədəniyyətindən, dövlətçilik təcrübəsindən, ideoloji dəyərlərindən, özünəməxsusluğundan qaynaqlanmışdırsa, digər tərəfdən qonşu dövlətlərin təcrübəsindən götürülmüş və müqayisəli hüquq vasitəsilə mənimsənilmişdir. Nəticədə əksər qabaqcıl ölkələrin KİV qanunvericiliyində çox sayda oxşar, orta meyarlar formalaşmışdır. Bunların sırasında ən vacibləri bunlardır: KİV-in cəmiyyətdə yeri və rolu, media vasitəsinin qeydiyyat tələbləri, medianın funksiyaları, KİV-in iqtisadi meyarları, söz və mətbuat azadlığının tələbləri, senzuranın yolverilməzliyi, KİV vasitəsinin təşkili prinsip-

ləri, naşirin və redaktorun vəzifələri, jurnalistin hüquq və vəzifələri, etik qaydalara riayət etməyin vacibliyi, şəxsi həyatın toxunulmazlığı, redaksiya materiallarının açıqlanmaması, informasiyanın toplanma qaydaları, plüralizm, KİV-dövlət münasibətləri, dövlət informasiyasının şəffaflıq meyarları, dövlət informasiyasına çatım və s.

Artıq bütün dünyada jurnalist və media fəaliyyətinə ortaq peşə sahəsi kimi baxılır. Beynəlxalq jurnalistika dünya publisistikasını təhlil edir, xarici jurnalistlərin yaradıcılıq laboratoriyasını hərtərəfli araşdırır, media nümayəndələrinə müasir peşə sirlərinə yiyələnmək yollarını açıqlayır, yeni yaradıcılıq texnologiyasından, onun əlverişli forma və metodlardan istifadə etmək imkanlarını müəyyən edir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, jurnalistikanın nəzəriyyəsi və təcrübəsi sahəsində beynəlxalq aləmdə mövcud olan peşə, yaradıcılıq meyarları ilə postsovet məkanında uzun illər ərzində tədris olunmuş media qaydaları arasında böyük fərqlər mövcuddur. Bunlar ilk növbədə materialların janr xüsusiyyətlərinə, informasiyaya çatım qaydalarına, jurnalist-məmur münasibətlərinə və s. aiddir. Peşə fəaliyyətinə dair beynəlxalq təcrübədə mövcud olan dərin və ətraflı bilgilərin tədqiq edilməsi məhz beynəlxalq jurnalistikanın üzərinə düşür.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövr jurnalistikasında praktik yönümlü bilik və təcrübəyə böyük önəm verildiyi üçün beynəlxalq kommunikasiya münasibətlərinin inkişafı, ictimaiyyətlə əlaqənin təşkili (Public Relations) və dövlət idarəetmə orqanlarının məlumatlandırılması (Government Relations) problemləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir

PR işçisi böyük erudisiyaya, yüksək biliyə malik, insanlarla ünsiyyət qurmaq və onlara təsir etmək metodologiyasına sahib olan peşəkardır. Hazırda ictimaiyyətlə dövlət orqanları arasındakı münasibətləri tənzimləyən və siyasi menecment funksiyasını yerinə yetirən qurum kimi “dövlət orqanları ilə əlaqə” (Government Relations) qurumları çıxış edir. GR sahəsində çalışan şəxs sosial-siyasi proseslərə təsir etmək bacarığına malik, dövlət idarəetmə orqanlarında və biznes qurumlarında fəaliyyət göstərməyə hazır olan mütəxəssisdir. O, geniş, dərin biliyə və böyük qabiliyyətə sahib olmalıdır ki, baş verən prosesləri müstəqil şəkildə təhlil edib, idarəetmə mexanizmlərindən yararlanaraq hadisələri uyğun məcraya yönəldə bilsin.

Beynəlxalq jurnalistikanın vacib istiqamətlərindən biri regional və transmilli informasiya məkanının, dünya miqyasında fəaliyyət göstərən və yayımlanan kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinin təhlilidir. İnformasiya sahəsinin milli, regional və transmilli olması əsasən media vasitəsinin xarakteri, neçə dildə yayımlanması və texniki vasitələrin yaratdığı imkanlarla müəyyənləşir. Düzdür, bəzən müəyyən bir yerli mətbuat orqanında və yaxud teleradio kanalında yayımlanan sensasiya ilə dolu material milli və regional sərhədləri aşaraq dünyanın müxtəlif ucqar nöqtələrində insanların diqqətinə hakim olur. Belə faktlar əsasən həmin informasiyanın təsirliliyi ilə bağlıdır. Əksər hallarda isə hər bir informasiya vasitəsinin öz yayım sahəsi və əhatə dairəsi mövcuddur. Ölkə daxilində fəaliyyət göstərən media vasitəsinin əhatə dairəsi daha çox milli ərazi ilə məhdud-

laşır. Amma elə media vasitələri də var ki, qarşılarına qoyduqları məqsədlərə uyğun olaraq onların fəaliyyəti nəinki hər hansı bir regionu, hətta dünyanın bir çox bölgələrini əhatə edir. Bunlar transmilli mətbuat orqanları, dünya informasiya agentlikləri, “dünya” televiziya və radio kanallarıdır.

Beynəlxalq jurnalistika müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən mətbuat orqanlarının, informasiya agentliklərinin, televiziya və radio kanallarının, media şirkətlərinin ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrini araşdırır, onların yaratdıqları birliklərin, təşkilatların, alyansların informasiya siyasətini tədqiq edir, KİV vasitələri arasında mövcud olan informasiya mübadiləsinin təşkili prinsiplərini və mahiyyətini hərtərəfli təhlil edir.

Beynəlxalq jurnalistikanın elmi və tədrisi-nəzəri istiqamətlərindən biri də media nümayəndələrinin ümumdünya miqyasında “korporativ” maraqlarının aydınlaşdırılması, öyrənilməsi və bunun əsasında peşə həmrəyliyinə araşdırılması və mənimsənilməsidir. Dünyanın istənilən yerində jurnalistlərin oxşar problemləri və qarşıda duran vəzifələri var. Bunların həlli üçün media nümayəndələri regional və ümumdünya jurnalist təşkilatlarında birləşirlər. KİV əməkdaşlarının hüquqlarının müdafiəsi, onların peşə bacarıqlarının yüksəldilməsi ilə yanaşı bu təşkilatların əsas funksiyalarından biri də media nümayəndələrinin davranış kodekslərinin hazırlanması və təbliğidir. Jurnalist həmrəyliyinin vacibliyi, onun təşkili məsələləri və bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinin öyrənilməsi beynəlxalq jurnalistikanın əsas vəzifələri sırasına daxildir.

Beləliklə, aydın olur ki, beynəlxalq jurnalistika çox əhəmiyyətli, geniş elmi-nəzəri və praktiki fəaliyyət sahəsidir və daima tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. Ayrı-ayrı müəlliflərin, o cümlədən rusiyalı alimlər: G.N.Vaçnadze M.S.Vərşinin, Y.B.Yermişina, S.A.Mixaylov, Y.A.Polyakov, S.M.Vinoqradova və başqalarının əsərlərində qlobal informasiya məkanının formalaşması prosesi araşdırılmış və müasir medianın inkişafında beynəlxalq əməkdaşlığın əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Müasir jurnalistikanın inkişaf problemləri Azərbaycan tədqiqatçılarından Ş.Vəliyevin, C.Məmmədlinin, Q.Məhərrəmlinin, N.Əhmədlinin, R.Hacılinin, A.Dadaşovun, Y.Əlizadənin, A.Aslanovun, Z.Məmmədlinin, H.Vəliyevin, İ.Mazanlının, A.Rüstəmovun, N.Yaqublunun, A.Bəşirlinin, A.Kərimovanın, V.Əliyevin və başqalarının əsərlərində öz əksini tapmışdır. Müasir medianın beynəlxalq münasibətlərlə uzlaşdırılması məsələlərinə H.Hüseynova, P.Darabadi, Ə.Həsənov, A.Abbasbəyli və başqa müəlliflər öz tədqiqatlarında geniş yer ayırmışlar.

Bununla belə beynəlxalq jurnalistikanın təşəkkülü prosesində mediaya dair beynəlxalq normativ aktların mahiyyəti bütöv və əhatəli şəkildə tədqiqat obyekt olmamış və bu prosesdə inkişaf etmiş ölkələrin media təcrübəsi araşdırılmamışdır. Mövcud boşluğu doldurmaq məqsədini güdən bu əsər praktik jurnalistlər və tədqiqatçılar üçün əlverişli araşdırma kimi çıxış edəcək.

I f ə s i l

MÜASİR DÜNYA JURNALİSTİKASININ DEMOKRATİK YÖNDƏ İNKİŞAFINDA BEYNƏLXALQ HÜQUQ VƏ MEDIA DƏYƏRLƏRİNİN YERİ

1.1. ABŞ və Avropa ölkələri jurnalistikasında eyniləşmə prosesinin dərinləşməsi və beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqi

Dünya göründüyündən çox kiçikdir. Üstəlik nə qədər bənzərsiz olsa da, bu məkanda çox şey bir-birini eynilə təkrarlayır və ya bi-birinə oxşardır. Bütövlükdə ölkələrin icimai-siyasi quruluşu, dövlət strukturları, hüquq sistemləri, kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyət meyarları, iqtisadi və sosial amillər bir neçə “tip” üzrə qruplaşdırıla bilər. Bu oxşarlıq və eyniləşmə prosesi getdikcə sürətlənir. Müasir texnoloji yeniliklər nə sərhəd, nə millət tanıyır.

Əlbəttə ki, bu eyniləşən və qloballaşan dünyada xalqlar özlərini unutmaları və sifətlərini itirməli deyillər. Sadəcə olaraq, toplumlar, ölkələr və cəmiyyətlər dünyanın müasirləşmə sürətinə uyğunlaşmağa çalışmalı, bu düzəndə özlərinə milli potensialına və bacarığına uyğun yer tutmalıdırlar.

Müasirləşmək həm də qonşuların üstün, həyatda özünü doğruldan cəhətini götürmək və mənimsəmək deməkdir. Bu gün bu üstün cəhətlər Qərb ölkələrinin dövlət quruluşunda, sosial-iqtisadi həyatında, insan haqları sistemində, kütləvi

262 235
informasiya vasitələrinin fəaliyyətində, dövlət-vətəndaş münasibətlərində və başqa sahələrdə özünü göstərir. Odur ki, inkişaf etmək istəyi tarix boyu olduğu kimi, müasir dövrdə də hər bir xalqdan dünyada mövcud olanları müqayisə etməyi və "yaxşı"lardan bəhrələnməyi tələb edir.

Dövlətin bel sütununu iqtisadi, ictimai-siyasi quruluş və ondan doğan hüquq sistemi təşkil edir. Ölkənin bütün daxili aləmini, o cümlədən kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətini qanunlar tənzimləyir. Qanunlar, həmçinin KİV haqqında normativ-hüquqi aktlar ölkə tarixindən, beynəlxalq təcrübədən və qonşu dövlətlərin hüquq sistemlərindən qaynaqlanır. Odur ki, medianın fəaliyyətini əhatə edən və tənzimləyən qanunverici aktlar birdən-birə yox yerdən yaranmır. Bu sahədə çalışan ölkə ekspertləri hər hansı bir qanun layihəsini irəli zürməzdən əvvəl bununla bağlı beynəlxalq təcrübəni öyrənir və qonşu ölkələrin normativ aktlarını hərtərəfli təhlil edib bəhrələniirlər. Yeni yaradılmış qanun layihəsi özündə bütün bu meyarları birləşdirir və əks etdirir. Beləliklə, yeni qanunun yaranması qonşu ölkələrin və bütün dünyanın oxşar, ümumi, vahid, qəbul edilməsi mümkün olan cəhətlərinin həzm olunmasından keçir. Deməli, hər bir ölkənin KİV qanunvericiliyində milli dəyərlərlə yanaşı ümumbəşəri və beynəlxalq yanaşmalar da mövcuddur.

Qonşu ölkələrin hüquq sistemlərinin müqayisəsi tarixi hüquq elminin özü qədər qədimdir. 153 şəhərin konstitusiyasının müqayisəsi Aristotelin siyasət haqqındakı traktatının əsasını təşkil edir. Orta əsrlərdə Roma hüququnu "kanonik", "kilsə", "din" hüququ ilə müqayisə edirdilər. Bu proses

İngiltərədə daha əsaslı formada baş vermişdir. Nəhayət, Monteskye qanunların mahiyyətini müqayisəli şəkildə təhlil edib daha mütərəqqi idarə sistemini müəyyənləşdirməyə çalışırdı [91].

Bununla belə müqayisəli hüquq bir elm sahəsi kimi geniş inkişafı yalnız son dövrdə hərtərəfli inkişaf edə bilmişdir. Ancaq son yüz ildə bu elmin əhəmiyyəti dərk edilib qəbul olunmuş, onun məqsədləri və metodları hamı tərəfindən bəyənilmişdir. Müqayisəli hüquq üç yönümdə böyük əhəmiyyətə malikdir. İlk növbədə onun vasitəsilə bütövlükdə hüquq normalarının tarixini və onların fəlsəfi anlamını aydınlaşdırmaq olur. Müqayisəli hüquqdan həm də milli hüququn öyrənilməsində və təkmilləşdirilməsində istifadə edilir. Nəhayət, o, xalqların qarşılıqlı anlaşması və beynəlxalq ünsiyyətin yaranması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bu sadalanlar mətbuat və bütövlükdə jurnalistika sahəsində də özünü göstərir.

Dünya ölkələrinin KİV qanunvericiliyini tarixi baxımdan müqayisə etdikdə bir sıra özəlliklərin şahidi oluruq. Bəzi ölkələrdə KİV haqqında ayrıca və xüsusi qanun, ümumiyyətlə, mövcud deyil. Hesab olunur ki, kütləvi informasiya vasitələri məsələləri cəmiyyətin başqa sahələrini tənzimləyən qanunlar vasitəsilə həll olunmalıdır. Belə ölkələrdən biri Niderlanddır [60, 128-129]. Burada mediaya aid problemlərin həlli və onun fəaliyyətinin tənzimlənməsi Mülki, Cinayət və inzibati məcəllələrin maddələrində öz əksini tapmışdır [270, 8-39].

Bir çox başqa ölkələrdə isə əksinə, söz və mətbuat azad-

lığı konstitusiyada xüsusi formada təsbit olunur. Bundan əlavə, bu ölkələrdə mətbuatın müdafiəsi ilə bağlı qoruyucu normativ aktlar da mövcuddur. İspaniyada hesab edirlər ki, mətbuat işçiləri başqa vətəndaşlarla müqayisədə informasiya axtarmaq və yaymaq işində daha böyük hüquqlara malikdirlər. Bu üstünlük mətbuatın cəmiyyətdəki xüsusi rolu, ictimai fikrin formalaşmasındakı əhəmiyyəti və ictimai maraqlara xidmət etməsi ilə izah edilir.

Avstraliya, ABŞ və Kanadada mətbuata aid əsas qanunverici aktlar, o cümlədən böhtan və şəxsi həyata müdaxilə ilə bağlı hüquqi qaydalar federasiya subyektlərinin səlahiyyətindədir [60, 52-53]. Avstriyada mətbuatla bağlı olan qanunlar federasiya tərəfindən tətbiq olunur, torpaqlar bu sahədə müvafiq səlahiyyətlərə malik deyillər [60, 36]. AFR-də geniş yayılan fikirlərdən biri ondan ibarətdir ki, mətbuata aid bütün məsələlər federal hökumət tərəfindən həll olunmalıdır, çünki bu halda səlahiyyət bölgüsündən irəli gələn problemlər aradan qalxmış olar. (Hal-hazırda isə federal torpaqların hər birinin oxşar olsa da, öz mətbuat qanunvericiliyi var).

Müasir dövrdə ölkələrin media qanunvericiliyindəki müxtəliflik həm də KİV-in iqtisadiyyatında özünü göstərir. Hazırda media sahəsində sahibkarlıq və onun tənzimlənməsi prinsipləri, əsasən də inhisarlaşma ilə əlaqədar meyarlar ölkələr üzrə çox fərqlidir. Hökumətlər bu məsələyə müxtəlif formada yanaşır. Nəticə etibarilə iqtisadi amillər mətbuata əsaslı formada təsir göstərə bilər: mətbuatın böyük qisminin bir əldə cəmləşməsi bir sıra ölkələrdə fikir müxtəlifliyinə